
El treball social i educatiu des del sistema de protecció a la infància i l'adolescència

PID_00255600

Jordi Solé Blanch

Temps mínim de dedicació recomanat: 3 hores

Jordi Solé Blanch

Doctor en Pedagogia i educador social habilitat. Ha treballat com a educador en diferents centres de protecció a la infància i l'adolescència i als serveis socials, i com a pedagog a l'Equip d'Atenció a la Infància i l'Adolescència del Baix Penedès. Actualment, és professor dels Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació de la UOC. Ha estat també professor associat de la Universitat Rovira i Virgili. Els seus àmbits d'estudi se centren en la formació d'educadors i professionals del camp social. Participa en diferents espais de pensament crític i acció col·lectiva. Amb l'Editorial UOC ha publicat *Crítica, educación y acción política*, *Etnografía para educadores*, *Escenas de educación social*, *Imaginarios de la juventud. Un recorrido histórico y cultural* i *Análisis de la práctica profesional. Un lugar para pensar – juntament amb Beatrice Bossé–*. Ha publicat diversos articles en revistes acadèmiques. És membre del LES (Laboratori d'Educació Social) de la UOC.

La revisió d'aquest recurs d'aprenentatge UOC ha estat coordinada pel professor: Jordi Solé Blanch (2018)

Segona edició: setembre 2019
© Jordi Solé Blanch
Tots els drets reservats
© d'aquesta edició, FUOC, 2019
Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona
Realització editorial: FUOC

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars dels drets.

Índex

Introducció.....	5
1. Una política d'Estat: el suport a la parentalitat positiva.....	7
2. El control de la parentalitat.....	12
3. Avaluar les situacions de risc.....	16
4. Atendre les necessitats dels nens.....	21
5. L'acció social i educativa en les famílies.....	24
Bibliografia.....	27

Introducció

La intervenció social en les famílies ha format part del treball social des dels seus orígens. Un text de referència de Mary Richmond (1995), pionera del desenvolupament del treball social als Estats Units i de la conceptualització del *case work* ('treball de cas'), ja defensava, a principis del segle XX, la necessitat de tenir en compte els nuclis familiars dels individus a l'hora de portar a terme qualsevol acció social. Els arguments que s'esgrimien llavors se segueixen defensant avui dia: no es pot aïllar les persones de les seves històries familiars. Així doncs, des del treball social sempre s'ha entès que la millora de les capacitats de les persones s'ha de basar en les capacitats de les mateixes famílies, un fet que no contradueix la necessitat d'intervenir quan es detecten factors de risc interns o externs que en posen en perill els membres, sobretot quan hi ha infants o adolescents o algun d'aquests membres no es val per si mateix.

L'àmbit d'actuació dels professionals del camp social i educatiu és, certament, reduït. L'estructura social i econòmica d'un país, per exemple, inserida en un context global que genera desigualtats socials i geogràfiques a diferents escales, no depèn d'ells. La «mà dreta de l'Estat» (Ministeri d'Economia, bancs públics i privats, gabinets ministerials, etc.) s'ha desentès –segons la coneguda fórmula de Bourdieu– de la mà esquerra de l'Estat, formada pels anomenats «treballs socials»: treballadors socials, educadors, magistrats –en algunes ocasions–, mestres i professors, etc. En aquest context, les contradiccions del món social són viscudes en forma de drames personals. Per aquest motiu, els professionals que treballen en les estructures cada vegada més minvades del sistema de protecció social reben amb un bri d'esperança continguda qualsevol mesura d'atenció social a les famílies promoguda pels poders públics.

Quan la cohesió social es veu amenaçada per tot tipus de fenòmens arran de les injustícies i les desigualtats, la família apareix com el darrer refugi capaç de preservar-la. Tanmateix, tothom és molt conscient dels límits de les polítiques socials, no només per l'impacte que tenen en el conjunt de la despesa social, sinó per les dificultats a l'hora de millorar les situacions de les famílies, sigui per les situacions de pobresa i exclusió social que moltes han d'afrontar, sigui per la quantitat i diversitat de problemes derivats dels nous riscos de la societat actual.

Malgrat tots els avenços, si els observem en termes comparatius amb relació al desenvolupament de l'estat del benestar en les darreres dècades i sense obviar la fase regressiva actual, comprovem les insuficiències de la intervenció social i la reducció de l'eficàcia de les mesures de la política social i els seus instruments al nostre país a l'hora d'atendre els problemes socials. Ens ho recorda permanentment el malestar professional davant la impossibilitat de complir

les promeses de benestar des dels serveis socials (Bossé i Solé, 2017). Aquest malestar, d'altra banda, no pot deixar d'interpretar-se d'acord amb la coneguda tesi kantiana sobre l'existència de dos oficis impossibles en qualsevol societat –«educar» i «governar» (Kant, 1983)–, i que Freud matisaria afegint-hi l'ofici de «curar» (Freud, 2006). Sens dubte, cal incloure el treball social –entès en un sentit ampli– entre aquests oficis i, per aquest mateix motiu, cal entendre'n la tasca com un encàrrec que sempre toparà amb quelcom impossible: aquella resta que no es deixa acabar d'ajustar, controlar o prevenir, i que té a veure amb la renúncia a les satisfaccions de qualsevol subjecte, que no cedeix mai completament a l'altre en el seu procés de socialització i integració social. És bo tenir-ho present per no creure que el treball socioeducatiu amb les famílies ho pot fer tot, sobretot quan apareixen dèficits greus en el manteniment de les cures bàsiques per part dels progenitors o dels adults responsables d'infants i adolescents que pateixen situacions de negligència, maltractament o abandó.

1. Una política d'Estat: el suport a la parentalitat positiva

En el camp de la protecció a la infància s'ha estès la idea que el treball amb les famílies ha d'afavorir les competències parentals. Ho recull la mateixa legislació i les normatives que desenvolupen els circuits d'atenció social i prevenció de les situacions de risc en els diferents àmbits de l'Administració. De fet, l'any 2006 el Comitè de Ministres del Consell d'Europa va establir una Recomanació, REC (2006) (19), dirigida als Estats membres a fi de reconèixer la importància de la responsabilitat parental i, per tant, el desenvolupament de polítiques de suport amb l'objectiu de «millorar la qualitat i les condicions de la parentalitat a les societats europees». El desenvolupament de la «parentalitat positiva» apareix, des de llavors, com l'ideal que ha de permetre assegurar l'atenció de les necessitats dels nens en l'equilibri sempre fràgil entre el respecte dels seus drets i la responsabilitat parental. Per aquest motiu, la parentalitat positiva esdevé també l'índex a partir del qual es jutjarà la bona parentalitat. Val la pena citar una part del text introductori d'aquesta Recomanació per entendre els termes a partir dels quals es justifica la intervenció estatal en l'àmbit familiar:

«La parentalitat és una etapa de la vida familiar que es produeix en un context precís i que crea vincles entre els membres de la família. La parentalitat inclou un fort component "social". Encara que en molts sentits és quelcom privat, també la configuren l'opinió i les expectatives de la societat i la manera com les autoritats públiques defineixen i estableixen les polítiques públiques. La parentalitat és una activitat en la qual les experiències i els plantejaments dels pares i les mares difereixen sovint, igual que els de les nenes i els nens.

La parentalitat positiva afavoreix el desenvolupament de relacions paternofilials beneficioses i l'optimització del potencial de desenvolupament del nen.

El terme *pares* no només engloba els pares biològics, sinó totes les persones que participen en la cura i l'educació dels nens.

En abordar el suport als pares, és important subratllar la complexitat tant de la parentalitat com de l'ajuda als pares. La Convenció de les Nacions Unides sobre els Drets del Nen (CDN) i els instruments jurídics del Consell d'Europa esmentats anteriorment ens ofereixen orientacions sobre les tasques més importants que cal desenvolupar.

Tots els agents de la societat han de tenir un paper; les autoritats públiques juntament amb la societat civil i les ONG, poden, mitjançant l'adopció de plantejaments intersectorials i coordinats, prendre mesures per a ajudar pares i fills i millorar la qualitat de la vida familiar. Correspon també a les autoritats públiques implantar i adaptar les disposicions d'aquesta Recomanació a les circumstàncies del seu país i transmetre el missatge de la manera més adequada al grup al que es dirigeix.»

Aquesta Recomanació reconeix la diversitat dels tipus de parentalitat i de les situacions parentals. Els pares són els principals responsables dels seus fills, però commina els Estats a intervenir en cas que calgui protegir un infant. En aquest sentit, es preveu consolidar i desenvolupar el suport a les famílies per mitjà de cinc elements clau de política familiar:

- mesures de política generals
- parentalitat positiva
- serveis de suport als pares
- serveis per a pares en risc d'exclusió social
- principis d'orientació als professionals

Totes aquestes mesures esdevenen el suport necessari per a l'exercici de la parentalitat positiva, que es defineix com el conjunt d'aquelles conductes parentals que afavoreixen el benestar dels nens i nenes i en faciliten positivament el desenvolupament integral des d'una perspectiva de cura, afecte, protecció, seguretat personal i no-violència.

Els elements apuntats anteriorment han de poder ser desenvolupats en els diferents països de la Unió Europea evitant els desequilibris territorials, sigui a escala nacional o local. El respecte als drets dels nens obliga a atendre els drets dels pares a l'hora de rebre suport de les autoritats públiques per complir les seves funcions parentals.

«En resum, "la parentalitat exercida en l'interès superior del nen" significa que la principal preocupació dels pares ha de ser el benestar i el desenvolupament saludable del nen, i que han d'educar els fills de manera que puguin desenvolupar-se tan bé com sigui possible a la llar, al col·legi, amb els amics i a la comunitat. Els nens ho fan tot millor quan els pares es mostren afectuosos i comprensius, passen temps amb ells, en coneixen la vida i en comprenen la conducta, esperen que compleixin les normes, els animen a comunicar-se obertament i reaccionen a les males conductes aplicant mesures adequades i explicacions en lloc de càstigs severos.

La CDN recull el dret del nen a la protecció (ser tractat sense violència) i a la participació (respecte a les seves opinions). A més, els pares han de proporcionar als fills:

- **Cura i protecció (comportament nutrici):** que significa respondre a la necessitat d'amor, afecte i seguretat del nen.
- **Estructura i orientació:** que implica proporcionar al nen sensació de seguretat i previsibilitat, regularitat i al mateix temps la flexibilitat necessària.
- **Reconeixement:** que es refereix a la necessitat del nen de ser vist, escoltat i valorat com a persona.
- **Capacitació:** per augmentar la confiança en si mateix, les seves competències i el control personal.»

Més enllà de les mesures generals de política familiar, centrades fonamentalment en les ajudes públiques i la fiscalitat, la conciliació de la vida laboral i familiar i l'estructura de serveis d'atenció a la infància, la Recomanació (2006) (19) posa molt d'èmfasi en la necessitat de proporcionar als pares l'accés a una sèrie de serveis i programes centrats en el contingut de les tasques i funcions parentals. En aquest sentit, a escala europea hi ha sis tendències principals en els serveis destinats a les famílies i l'atenció a la infància. En l'àmbit de l'Estat espanyol, on les competències en matèria de protecció a la infància estan distribuïdes pels diferents nivells de l'Administració (estatal, autonòmica i municipal), aquestes tendències són més o menys recognoscibles en el conjunt del territori. En el text de la Recomanació (2006) (19) es recullen les següents:

- «Centres i serveis locals que ofereixen informació general o preventiva als pares sobre la parentalitat i les relacions de parella, incloent-hi servei d'orientació i altres programes.
- **Línies telefòniques d'ajuda** que constitueixen una altra manera valuosa d'arribar a pares i a nens.
- **Programes educatius i d'ajuda a pares**, per exemple durant l'embaràs o en diferents etapes del desenvolupament del nen.
- **Iniciatives per donar suport al desenvolupament i l'educació del nen**, que poden dividir-se en tres grans categories: (1) programes dirigits als nens per millorar-ne el rendiment escolar i evitar-ne l'abandó, (2) programes destinats als pares per recolzar-los en l'educació dels fills i (3) programes de cooperació entre centres educatius i pares.
- **Serveis i programes destinats a poblacions en risc**, com ara serveis sanitaris i educatius per a nens immigrants i gitanos, serveis per a adults i nens amb discapacitat, programes per a pares adolescents o pares que travessen situacions socioeconòmiques difícils.
- **Serveis de protecció a la infància**, cada vegada més generalitzats, i institucions de protecció i promoció dels drets dels nens, com el **Defensor del Menor**.»

Tenint en compte aquestes tendències i més enllà de la concreció territorial que tinguin, el desenvolupament de serveis destinats a oferir el suport necessari per a l'exercici de la parentalitat positiva té en compte, en l'actualitat, dos principis fonamentals:

- la necessitat de reduir els factors de risc i potenciar els factors de protecció, i
- la necessitat de garantir que pares i fills siguin considerats amos de les seves pròpies vides.

El respecte a aquests dos principis intenta assolir cert equilibri entre la protecció social a les famílies i els infants –tenint en compte que els nens, d'acord amb la Convenció de les Nacions Unides sobre els Drets de l'Infant, del 20 de novembre de 1989, són persones amb drets propis i no propietat dels pares– i els drets individuals a poder mantenir una forma de vida diversa i plural.

L'acceptació de la pluralitat de les formes de vida no eximeix els pares de l'obligació de proporcionar als fills la protecció i orientació necessàries que els permetin convertir-se en adults capaços de desenvolupar-se dins la societat. La tensió entre l'autonomia de les famílies i l'exigència de responsabilització dels seus comportaments roman oberta i ambdós aspectes no sempre es poden mantenir alhora. En aquest sentit, s'imposa l'obligació d'exercir l'acció tutelar quan el grup familiar no compleix la funció de satisfer les necessitats de l'infant (Mayoral, 2009). Per aquest motiu, els pares tenen l'obligació de proporcionar:

- **Cures bàsiques:** garantint la cobertura de les necessitats físiques del nen (aliment, afecte, recer, higiene, roba adequada i cures mèdiques).

- **Seguretat:** garantint que el nen estigui segur, protegint-lo de danys i perills, tant dins la llar com fora.
- **Afecte:** garantint que el nen rebi suport emocional i se senti valorat.
- **Estimulació:** estimulants l'aprenentatge i el desenvolupament intel·lectual del nen parlant-hi, animant-lo a jugar i jugant amb ell, així com millorant les seves oportunitats educatives.
- **Orientació i límits:** proporcionant orientació i límits i ensenyant-li a comportar-se adequadament.
- **Estabilitat:** proporcionant permanentment l'afecte necessari, responant a les seves necessitats i garantint que es relacioni amb persones importants per a ell/ella.

La Convenció inclou també un seguit de comportaments i valors parentals que cal tenir en compte:

«**Cura i protecció (comportament nutricional)**, que permet respondre a la necessitat d'amor i seguretat del nen. El nen necessita acceptació, sensibilitat, receptivitat, implicació i suport dels seus pares. Els pares poden mostrar als seus fills afecte i alegria, reconfortar-los si estan angoixats, parlar amb ells sobre el que els preocupa, mantenir un clima afectiu positiu a casa i oferir-los seguretat i cures bàsiques. Això permet als nens explorar el món i recórrer als pares quan se sentin desgraciats o angoixats.

Estructura i orientació, que proporcionen al nen sentiments de seguretat i de previsibilitat que l'ajuden a acceptar la responsabilitat de les seves pròpies conductes, li permeten prendre consciència de les necessitats dels altres i desenvolupar el seu autocontrol. Per això els pares han d'ajudar els seus fills a entendre les seves normes i fixar-los límits adequats i raonables tenint en compte les seves opinions i reaccions. Els pares també han d'establir una rutina diària ordenada (però no rígida), amb horaris regulars per a les activitats familiars. És important ser flexible, parlar i negociar amb el nen a mesura que creix.

Reconeixement, que es refereix a la necessitat del nen de ser vist, escoltat i valorat com a persona. Requereix que els pares mostrin interès per les seves experiències quotidianes, l'escoltin, intentin entendre el seu punt de vista i l'ajudin a expressar els seus sentiments. Els pares també han de permetre que el nen s'expressi de manera apropiada en la vida familiar i en la presa de decisions.

Capacitació (desenvolupament de l'autonomia del nen), que fa referència a millorar la sensació de competència i de control personal del nen i l'habilitat per a influir en les actituds i conductes dels altres. Els pares es poden centrar en els aspectes positius del nen i expressar confiança en el seu potencial. A més, els pares poden crear situacions que els permetin aprendre, descobrir noves experiències i desenvolupar les seves relacions socials. Tots els nens passen per períodes en els quals tenen un comportament més madur i altres en què tenen un comportament més infantil. És important que els pares acompanyin el nen i l'ajudin a passar a l'etapa següent del seu desenvolupament.»

Tots aquests principis, valors i obligacions que s'han apuntat esdevenen normes ètiques que serveixen per regular les conductes dels pares envers els fills. Al mateix temps, emmarquen els criteris a partir dels quals l'autoritat pública avalua l'exercici de les competències parentals des de diferents tipus de serveis. D'entrada, semblen criteris de sentit comú, però són fruit d'un llarg procés històric que es remunta als mateixos orígens de les polítiques socials estatals. Actualment, aquests criteris orienten de manera genèrica les polítiques i intervencions socials, sigui mitjançant actuacions de promoció, prevenció i atenció socials dirigides al conjunt de la població, sigui des dels serveis socials especialitzats del sistema de protecció a la infància i l'adolescència.

2. El control de la parentalitat

Jacques Donzelot, autor de *La policía de las familias*, un assaig que va tenir molta influència en el camp de la sociologia i el treball social a finals dels anys setanta, va demostrar el pas de l'estatus de la família de **subjecte** de govern a **mitjà** de govern. És important dedicar-hi un breu espai per entendre el sentit d'aquesta evolució tenint en compte les qüestions que hem apuntat més amunt. Recollim una cita llarga d'una entrevista que se li va fer a aquest autor l'any 2017 a *Cuadernos de Trabajo Social* en la qual resumeix les claus d'aquest trànsit:

«Sujeto de gobierno: es lo que era bajo el Antiguo Régimen, cuando el padre ejercía una autoridad tutelar sobre cada uno de sus miembros. Al tener hijos cumplía con lo esencial de su deber: aportar nuevos sujetos al rey. Cumplir con este deber le otorgaba ciertos derechos: una autoridad legítima, cuanto menos, sobre todos los miembros de su familia. Podía pedir al rey el encarcelamiento de este o de aquellos que amenazaran su honor. Con la democratización del poder central en el siglo XIX, este poder del padre era cada vez más sospechoso de arbitrariedad y de servir para deshacerse de bocas inútiles, ya sea dejando a sus hijos vagabundear con riesgo de sus vidas, ya sea colocándolos abusivamente en las estructuras de asistencia o de punición. La familia se puede ver incriminada por este derecho abusivo del padre; pero a la vez se encuentra valorada como un recurso a través de la madre, percibida como un relevo para las normas médicas y de higiene que aseguren una buena educación de los hijos.

La articulación de estas dos estrategias –incriminación y valorización– permite, por lo tanto, que la familia se convierta en un medio de gobierno, y le invita a combinar los consejos morales procedentes de la incriminación –aquellos que permitían escapar de la sospecha de negligencia culpable y de abandono– con las normas educativas y de higiene –asociadas a la valoración de la familia como un recurso– pasando por el médico y el profesor. Cuando la familia asume bien este orden moral y los consejos de higiene, es como si la sociedad firmase con ella el contrato que la convierte en un recurso positivo. Aumenta su autonomía y la de sus miembros, por el bien de cada uno de ellos en particular y de la sociedad en general. Si no se preocupa por mantener su autonomía financiera a través del ahorro o si se muestra negligente con las normas sanitarias y educativas, perjudica a sus hijos y justifica que se les ponga bajo tutela, la pérdida de autoridad del padre y la asistencia educativa de la madre. Por lo tanto, esta amenaza de tutela es la que les recuerda a los padres las condiciones de su autonomía: el respeto del contrato que han suscrito con la sociedad cuando forman una familia. Es o el respeto del contrato o la tutela bajo la autoridad del juez y por medio de los trabajadores sociales y los psiquiatras.»

C. Rendueles; S. García (2017). «De l'invention du social à la ville assiégé. Entretien avec Jacques Donzelot». *Cuadernos de Trabajo Social* (vol. 30, núm. 2, pàg. 275-276).

Des que el neoliberalisme domina la gestió de les relacions socials, segueix Donzelot, aquesta doble línia d'incriminació i valoració de la família ha incorporat nous matisos:

«La incriminación reaparece con el auge de la temática acerca de “la dimisión de los padres”. Es decir, una manera de retomar la crítica de la propensión de las familias a dejar a sus hijos a la aventura. Pero ahora ya no se trata de no haberles educado por un abuso flagrante de su poder, sino más bien por la incapacidad de ejercer este poder, por la renuncia ante la dificultad que representa, porque no están suficientemente reconocidos por sus hijos, los cuales preferirían frecuentar las bandas antes que su familia. La valorización de la familia también aflora, pero como si se disiparan un poco sus límites, puesto que se habla de “parentalidad” para designar un recurso tan insustituible como es el de la familia. Una manera de borrar la distinción entre padre y madre, pero también de ponerlos en el mismo plano que a los suegros, los abuelos, los homopadres, etc., y de incluirlos a todos ellos en las redes de escucha y apoyo para animar a los padres, de todo tipo, a recobrar la confianza y aconsejarles más que dictarles conductas basadas en normas precisas.»

Ibid. (pàg. 276).

Aquests canvis d'actitud respecte als pares signifiquen un punt d'inflexió estructural pel que fa a les pràctiques professionals del treball social en reduir-ne –aparentment– la dimensió tutelar. Només cal revisar la legislació més recent en matèria d'infància per observar com «toda decisión relativa a la familia debe tomarse buscando el acuerdo con quien detenta la autoridad parental (varón, mujer o ambos)» (*ibid.*, pàg. 276). Qualsevol actuació preventiva, doncs, exigeix un acord previ. L'article 17 de la Llei 26/2015, de 28 de juliol, de modificació del sistema de protecció a la infància i l'adolescència, estableix, per exemple, l'obligació d'elaborar i posar en marxa un projecte d'intervenció social i educatiu familiar a l'hora de valorar qualsevol situació de risc. Aquest projecte, que estableix les actuacions, els recursos i la previsió de terminis per tal de promoure els factors de protecció del menor i mantenir-lo en el seu medi familiar, ha de «procurar la participación de los progenitores, tutores, guardadores o acogedores» en la seva elaboració. En qualsevol cas –diu aquesta llei–, se n'ha d'escoltar i tenir en compte l'opinió en l'intent de consensuar el projecte, que ha de ser signat per les parts i comunicat i consultat amb el menor si té la maduresa suficient i, en tot cas, a partir dels dotze anys (Llei 26/2015, BOE Sec. I, pàg. 22).

Els principis rectors de la reforma de les institucions de protecció a la infància i a l'adolescència que recull la Llei 26/2015, d'àmbit estatal, assenyalen, entre altres coses, que cal donar prioritat a les mesures consensuades davant les imposades. L'establiment d'un projecte d'intervenció social i educatiu familiar, que requereix el «compromís socioeducatiu» dels progenitors o titulars de la tutela –per expressar-ho en els termes que recull, per exemple, la Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència, aprovada pel Parlament de Catalunya–, ha de contenir la descripció i l'acreditació de la situació de risc, la seva avaluació i la concreció de les mesures que s'aplicaran des dels serveis intervinents per a la superació de la situació perjudicial. Aquest projecte parteix d'un marc normatiu previ que obliga els poders públics a facilitar serveis accessibles de prevenció, assessorament i acompanyament en totes les àrees que afecten el desenvolupament dels menors. Finalment, en el supòsit que l'entitat pública territorial assumeixi la guarda o tutela administrativa d'un menor, la legislació estableix el principi de la prioritat de la

família d'origen, que obliga l'entitat pública a elaborar un pla individual de protecció que ha d'incloure un programa de reintegració familiar, sempre que sigui possible.

La dimensió tutelar, doncs, no desapareix, sinó que continua exercint el seu paper per mitjà d'aquesta dimensió contractual del compromís socioeducatiu, en què s'estableixen les mesures d'uns plans de treball que han de ser consensuades, si bé els tutors o guardadors tenen l'obligació de complir les accions marcades. Des del món professional s'afirma que obtenir el consentiment dels pares o tutors en les intervencions que els afecten, així com el fet d'incorporar-los en el procés de presa de decisions i fer-los responsables del compliment dels acords adoptats, constitueix un principi elemental de bona pràctica professional. Aquest fet, però, s'emmarca en un context de control i autoritat que assumeixen els professionals en l'exercici de les seves funcions. Mentre que aquests plans de treball recullen els acords entre les parts, els compromisos adquirits esdevenen elements de control avaluable a fi de determinar la necessitat d'incoar, si escau, un procediment de desemparament.

En cas que s'hagi declarat una guarda provisional o el desemparament d'un menor que en comporti la retirada del nucli familiar, els plans de treball exerceixen, llavors, una doble funció, que també trobem en la intervenció en les situacions de risc: d'una banda, serveixen per investigar les circumstàncies que han generat la situació de desemparament; de l'altra, recullen les mesures que poden fer possible la reintegració familiar. Sigui com sigui, i d'acord amb la llei, «los progenitores, tutores, guardadores o acogedores, dentro de sus respectivas funciones, colaborarán activamente, según su capacidad, en la ejecución de las medidas indicadas en el referido proyecto» (Llei 26/2015, BOE Sec. I, pàg. 22). En cas que no vulguin col·laborar en el projecte, l'Administració pública competent pot declarar la situació de risc del menor: «La omisión de la colaboración prevista en el mismo dará lugar a la declaración de la situación de riesgo del menor» (*ibid.*, pàg. 22).

Donzelot afirma:

«La voluntad declarada de que la dimensión contractual desempeñe su papel, de respetar la parte de autonomía de los padres por deficientes que sean a sus ojos en el desempeño de sus funciones, autoriza a los trabajadores sociales a ejercer una "suave" presión sobre ellos, haciendo ver cuánto desean valorar el papel de los padres y evitar, así, tener que recurrir a la dureza de las decisiones judiciales. De hecho, coloca a los padres en situación de aceptar las propuestas contractuales que se les hacen para no parecer como una gente brutal que rechaza deliberadamente una ayuda que, por otro lado, necesitan [...], en interés de sus hijos y en el suyo propio. Tal rigidez se vuelve entonces contra ellos y se justifica el recurso a la intervención judicial. La autoridad judicial sale de la sombra en la que la habíamos situado, como un remedio ante su mala voluntad, juzgada entonces como prueba de su necesidad y no como medida brutal y abusivamente negadora de los derechos de los padres. El contrato aparece, pues, como el modelo avanzado del complejo tutelar y no como una alternativa suya.»

C. Rendueles; S. García (2017). «De l'invention du social à la ville assiégée. Entretien avec Jacques Donzelot». *Cuadernos de Trabajo Social* (vol. 30, núm. 2, pàg. 276-277).

Donzelot fa referència a la intervenció judicial perquè la legislació francesa en matèria de protecció a la infància deixa en mans del jutge la privació a la família de la seva autoritat. A l'Estat espanyol, la instància judicial intervé per mitjà del Ministeri Fiscal, com a vigilant superior de l'actuació administrativa. Així mateix, correspon al jutge la resolució dels processos d'oposició a les resolucions administratives que se segueixin respecte d'un mateix menor d'edat. La potestat per declarar el desemparament d'un infant i assumir-ne la guarda o la tutela administrativa recau, però, en l'entitat pública competent, que depèn de cada comunitat autònoma. El que és important, aquí, és destacar el funcionament del complex tutelar i l'autoritat que es confereix als serveis tècnics especialitzats a l'hora d'elevat una proposta preceptiva a l'entitat pública territorial per resoldre qualsevol situació de desemparament. Tal com estableix l'article 17 de la Llei 26/2015 (BOE Sec. I, pàg. 22), respecte a les actuacions en les situacions de risc:

«8. En los supuestos en que la administración pública competente para apreciar e intervenir en la situación de riesgo estime que existe una situación de desprotección que puede requerir la separación del menor de su ámbito familiar o cuando, concluido el período previsto en el proyecto de intervención o Convenio, no se hayan conseguido cambios en el desempeño de los deberes de guarda que garanticen que el menor cuenta con la necesaria asistencia moral o material, lo pondrá en conocimiento de la Entidad Pública a fin de que valore la procedencia de declarar la situación de desamparo, comunicándolo al Ministerio Fiscal.»

3. Avaluar les situacions de risc

La intervenció familiar es fa sempre immersa en una complexa trama relacional entre professionals, famílies, menors i institucions públiques. Així mateix, contempla un doble àmbit d'actuació, amb funcions diferenciades però relacionades entre si:

- D'una banda, situaríem les mesures genèriques de suport familiar, dutes a terme des de diversos espais, institucions i programes.
- De l'altra, trobaríem l'àmbit de l'atenció i protecció a la infància i l'adolescència en situacions de risc social, fetes des d'equips i serveis especialitzats.

En el primer àmbit, els professionals de la intervenció familiar treballen en una gran varietat de programes de prevenció, promoció i suport, exercint funcions d'orientació i capacitació familiar que, sense excloure la detecció, identificació i estudi de situacions de risc, tenen com a objectiu la promoció de l'autodeterminació de la unitat familiar i dels seus membres, respectant els drets, opcions, necessitats i valors d'autonomia moral i formes de vida. En el segon àmbit, vinculat als dispositius de protecció infantil en situacions de risc i desemparament, el respecte a aquesta autonomia moral i formes de vida troba un límit quan està en joc el benestar del menor.

La legislació vigent no estableix una separació clara i taxativa entre la situació de risc i la de desemparament, si bé es preocupa d'establir un seguit d'indicadors. En el context de l'Estat espanyol, es recullen en els articles 17 i 18 de la Llei 26/2015:

«Artículo 17. Actuaciones en situación de riesgo.

1. Se considerará situación de riesgo aquella en la que, a causa de circunstancias, carencias o conflictos familiares, sociales o educativos, el menor se vea perjudicado en su desarrollo personal, familiar, social o educativo, en su bienestar o en sus derechos, de forma que, sin alcanzar la entidad, intensidad o persistencia que fundamentarían su declaración de situación de desamparo y la asunción de la tutela por ministerio de la ley, sea precisa la intervención de la administración pública competente, para eliminar, reducir o compensar las dificultades o inadaptación que le afectan y evitar su desamparo y exclusión social, sin tener que ser separado de su entorno familiar [...].

Artículo 18. Actuaciones en situación de desamparo.

[...] En particular se entenderá que existe situación de desamparo cuando se dé alguna o algunas de las siguientes circunstancias con la suficiente gravedad que, valoradas y ponderadas conforme a los principios de necesidad y proporcionalidad, supongan una amenaza para la integridad física o mental del menor:

- a) El abandono del menor, bien porque falten las personas a las que por ley corresponde el ejercicio de la guarda, o bien porque éstas no quieran o no puedan ejercerla.
- b) El transcurso del plazo de guarda voluntaria, bien cuando sus responsables legales se encuentren en condiciones de hacerse cargo de la guarda del menor y no quieran

asumirla, o bien cuando, deseando asumirla, no estén en condiciones para hacerlo, salvo los casos excepcionales en los que la guarda voluntaria pueda ser prorrogada más allá del plazo de dos años.

c) El riesgo para la vida, salud e integridad física del menor. En particular cuando se produzcan malos tratos físicos graves, abusos sexuales o negligencia grave en el cumplimiento de las obligaciones alimentarias y de salud por parte de las personas de la unidad familiar o de terceros con consentimiento de aquellas; también cuando el menor sea identificado como víctima de trata de seres humanos y haya un conflicto de intereses con los progenitores, tutores y guardadores; o cuando exista un consumo reiterado de sustancias con potencial adictivo o la ejecución de otro tipo de conductas adictivas de manera reiterada por parte del menor con el conocimiento, consentimiento o la tolerancia de los progenitores, tutores o guardadores. Se entiende que existe tal consentimiento o tolerancia cuando no se hayan realizado los esfuerzos necesarios para paliar estas conductas, como la solicitud de asesoramiento o el no haber colaborado suficientemente con el tratamiento, una vez conocidas las mismas. También se entiende que existe desamparo cuando se produzcan perjuicios graves al recién nacido causados por maltrato prenatal.

d) El riesgo para la salud mental del menor, su integridad moral y el desarrollo de su personalidad debido al maltrato psicológico continuado o a la falta de atención grave y crónica de sus necesidades afectivas o educativas por parte de progenitores, tutores o guardadores. Cuando esta falta de atención esté condicionada por un trastorno mental grave, por un consumo habitual de sustancias con potencial adictivo o por otras conductas adictivas habituales, se valorará como un indicador de desamparo la ausencia de tratamiento por parte de progenitores, tutores o guardadores o la falta de colaboración suficiente durante el mismo.

e) El incumplimiento o el imposible o inadecuado ejercicio de los deberes de guarda como consecuencia del grave deterioro del entorno o de las condiciones de vida familiares, cuando den lugar a circunstancias o comportamientos que perjudiquen el desarrollo del menor o su salud mental.

f) La inducción a la mendicidad, delincuencia o prostitución, o cualquier otra explotación del menor de similar naturaleza o gravedad.

g) La ausencia de escolarización o falta de asistencia reiterada y no justificada adecuadamente al centro educativo y la permisividad continuada o la inducción al absentismo escolar durante las etapas de escolarización obligatoria.

h) Cualquier otra situación gravemente perjudicial para el menor que traiga causa del incumplimiento o del imposible o inadecuado ejercicio de la patria potestad, la tutela o la guarda, cuyas consecuencias no puedan ser evitadas mientras permanezca en su entorno de convivencia.»

Tot i l'establiment d'aquests indicadors, la diferència entre la situació de risc i la situació de desemparament es basa en la gravetat del cas i la necessitat o no de separar l'infant o adolescent del seu nucli familiar. Seguint Mayoral, podríem dir que:

«La diferència entre situacions de risc i desemparament és d'intensitat. Intensitat en l'afectació del benestar o qualitat de vida bàsics de l'infant o adolescent (perjudici o limitació del benestar en la situació de risc i "manca d'elements bàsics" en la situació de desemparament) i intensitat en la necessitat d'adoptar mesures més dràstiques (separació o no) per garantir aquest benestar o qualitat de vida bàsics.»

Mayoral (2011, pàg. 73).

Aquesta diferència és la que acaba matisant la contundència i intensitat de la intervenció dels poders públics, que han de poder valorar, conjuntament, els efectes d'aquests indicadors amb els factors de protecció. La graduació en nivells diferents segons la naturalesa i intensitat de la situació de risc i la desprotecció a la qual pot estar sotmès un infant o adolescent permet establir una

diferenciació entre el contingut de la intervenció i les mesures de suport, així com l'equip o nivell competent que ha d'assumir la referència de la intervenció o el procediment administratiu que s'hagi pogut obrir.

Pel que fa a les situacions de risc, que són sempre les més nombroses, la intervenció es dirigeix envers els nuclis familiars a fi de redreçar aquests indicadors per tal de preservar el manteniment en les famílies d'origen, mentre que en les situacions de desemparament la intervenció de l'entitat pública pot concretar-se amb l'assumpció de la tutela del menor, que implica la suspensió de la pàtria potestat o tutela ordinària i l'establiment de mesures de protecció familiars i estables en què es prioritzi, en aquests supòsits, l'acolliment familiar davant de l'acolliment institucional. En aquest cas, l'entitat pública ha d'oferir a la família, si ho accepta, tot tipus de suports per tal que el menor pugui retornar-hi. Seguint Lozano:

«Efectivamente, el ordenamiento jurídico confirma en múltiples normas el principio general del supremo interés del menor sobre cualquier otro interés legítimo. Pero se trata de un concepto jurídico-ético indeterminado: se exige al profesional que tenga los conocimientos, las capacidades y la autoridad para valorar qué es mejor para el niño o el adolescente en situaciones de riesgo, pero también que sepa delimitar la difusa línea entre la separación del menor de su familia y el respeto por la moral familiar, el derecho a la vida familiar y la patria potestad; o responder ante la voluntad, no siempre clara ni correctamente expresada del menor, que quizás no tiene suficiente capacidad, información y experiencia para entender las alternativas que se le plantean [...]»

Lozano (2015, pàg. 129).

Davant la complexitat de la presa de decisions, els professionals han de construir models i processos de treball que indiquin i mobilitzin la direccionalitat i els objectius de la seva pràctica professional (Núñez i altres, 2010), i ho han de fer tenint en compte el marc legal vigent, que en l'àmbit de la protecció a la infància i l'adolescència estableix, tal com hem vist més amunt, la necessitat de donar suport a la parentalitat i el manteniment en les famílies d'origen sempre que no s'atempti contra l'interès superior del menor.

És important situar la configuració d'aquest marc normatiu tenint en compte la trajectòria que ha seguit el recorregut històric del sistema de protecció a la infància i l'adolescència. Si aquest s'havia desenvolupat fonamentalment mitjançant mesures de protecció que implicaven l'assumpció de la tutela o la guarda per part de les entitats públiques, els desenvolupaments teòrics entorn de la teoria del vincle (Bowlby, 1993) van obrir un debat molt important sobre l'impacte d'aquestes mesures, fins al punt que es va acabar traslladant als marcs normatius. En aquest sentit, el legislador, però també els professionals, van començar a acceptar que aquestes mesures podien causar problemes més grans i un dany en els infants i adolescents afectats, motiu pel qual es va decidir prioritzar les intervencions familiars sobre les mesures de separació.

Pel que fa a l'Estat espanyol, el sistema de protecció infantil va viure un canvi profund a partir de l'any 1987 amb l'entrada en vigor de la Llei 21/1987, d'11 de novembre, per la qual es modificaven determinats articles del Codi civil i de la Llei d'enjudiciament civil en matèria d'adopció, i que va suposar la no

judicialització de les situacions de desprotecció infantil en ser derivades cap al sistema de Serveis Socials, separant les funcions de protecció i atenció a la infància de les funcions de tractament de la delinqüència infantil i juvenil. Si bé aquesta llei estatal inclou la regulació de la protecció a la infància en el Codi civil, cosa que permet que l'Estat assumeixi la competència en aquesta matèria en la majoria de comunitats autònomes sense dret civil propi, s'iniciava un procés de descentralització que, amb l'aprovació de la Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener de protecció jurídica del menor, de modificació parcial del Codi civil i de la Llei d'enjudiciament civil –en la qual es distingien els «casos de risc» (que no requerien la separació de l'infant de la família) de les «situacions de desemparament» (que sí que la requerien)–, obligava els sistemes de protecció a articular els instruments necessaris per implementar programes de millora del funcionament familiar amb l'objectiu d'evitar la separació del menor.

El principi d'interès superior de l'infant, que aquesta llei ampliava i generalitzava més enllà de la figura de l'adopció, implicava la representació de l'infant com a entitat independent dels pares, motiu pel qual prevalia l'interès de l'infant per sobre de qualsevol altre, inclòs el dels familiars, fet que fomentava una dicotomia entre progenitors i fills que sovint es traduïa en la separació dels nuclis familiars quan es detectaven problemes sense que abans es promogués la millora de les condicions que haurien de permetre la preservació de la vida familiar. L'èmfasi en la preservació dels nuclis familiars dels infants i els adolescents arribarà, sobretot, amb les dues últimes modificacions legislatives: la Llei orgànica 8/2015, de 22 de juliol, i la Llei 26/2015, de 28 de juliol, ambdues de modificació del sistema de protecció a la infància i l'adolescència.

El canvi en la intervenció familiar ha estat, doncs, significatiu. S'ha passat d'una visió centrada en la disfunció, el dèficit i la culpabilització, que desqualificava o classificava ràpidament les famílies sota el rètol d'una etiqueta (disfuncionals, multiproblemàtiques, negligents, abandonistes, desestructurades...), a una mirada més positiva i inclusiva; d'una intervenció amb una doble finalitat assistencial i punitiva a una altra de dirigida a la preservació i enfortiment familiar, oferint diferents tipus de suports per reforçar els factors de protecció.

La dimensió tutelar, tal com hem exposat en l'apartat anterior, no desapareix, però s'ha obert un espai de prevenció i de segona oportunitat perquè les famílies, amb els suports adequats, puguin continuar complint les seves funcions i assumeixin la responsabilitat envers la cura dels menors. Al mateix temps, els diferents serveis desplegats al territori, cada vegada més coordinats, poden fer una detecció més primerenca dels casos i una intervenció més prolongada i col·legiada entre els professionals i equipaments de la xarxa. En aquest sentit, els serveis socials del territori assumeixen un paper central, actuant en els casos de risc amb l'objectiu principal de millorar el funcionament familiar per

evitar la separació, etc. Val a dir que la seva eficàcia és determinant, atès que la preservació familiar és menys costosa –almenys en termes econòmics– i, per tant, més beneficiosa que la separació familiar.

Aquesta idea de l'eficàcia associada a l'èxit o al fracàs de la preservació familiar, que no es pot separar de l'anàlisi que fan els poders públics en termes de cost-benefici a l'hora de promoure una gestió òptima dels recursos, genera sempre un ampli debat. Al marge d'aquesta qüestió, i des d'un punt de vista tècnic i professional, ens podem fer unes quantes preguntes: és un èxit prevenir a tota costa una separació de la família? Separar un infant o un adolescent del nucli familiar, és sempre un fracàs? La separació produeix danys irremediabls en els infants i adolescents? Ho fa en tots els casos, supòsits i circumstàncies?

La resposta a aquests interrogants no té un posicionament homogeni entre el món professional, si bé bona part de les recerques consideren el manteniment en la llar com una variable associada a l'èxit i la separació com una variable associada al fracàs (Rodríguez, Mosteiro i Sobremonde, 2017, pàg. 43). La posició més sensata, perquè no creu en les respostes uniformes i protocol·litzades, és la que s'orienta des de la lògica del cas per cas.

4. Atendre les necessitats dels nens

Els marcs legals en matèria d'infància vinculen jurídicament la protecció dels infants i els adolescents com a agents de drets. Per aquest motiu, els serveis, programes i dispositius que porta a terme l'actuació pública s'orienten d'acord amb una doble funció de suport i control de les famílies. Quan hi falta la potestat parental, tutelar o de guarda, o quan s'exerceix inadecuadament perquè no assegura les condicions de vida necessàries per al desenvolupament integral dels infants i els adolescents en atemptar contra el seu «interès superior» a causa de situacions greus de desatenció o negligència, abandonament, abusos o qualsevol forma de maltractament i, especialment, qualsevol forma de violència física, psíquica o sexual, les entitats públiques competents adopten les mesures de protecció necessàries d'acord amb la legislació vigent. L'objectiu és que aquestes situacions no es tradueixin en perjudicis irreparables envers els infants i els adolescents. Les causes que puguin provocar-les, amb més prevalença en contextos de pobresa fruit de les dinàmiques de segregació social, territorial, etc. –on es concentren i es multipliquen els factors de risc, les desigualtats i les situacions de marginació, inadaptació i conflicte social–, formen part d'un debat molt més ampli que no podem abordar aquí. En qualsevol cas, i perquè no se'ns confongui, la legislació espanyola estableix que la situació de pobresa dels progenitors, tutors o guardadors no es pot tenir en compte a l'hora de valorar la situació de desemparament d'un menor d'edat.

Les noves tendències en el camp del treball social, inspirades en models de recerca propis d'altres àmbits com el de la medicina i la psiquiatria, de tall positivista, defensen unes pràctiques professionals basades en l'evidència que, molt sovint, acaben entrant en col·lisió amb formes de treball orientades des de lògiques que tenen en compte la paraula de l'altre, el «saber fer» de les famílies –que, òbviament, cal poder interrogar i qüestionar alhora que ens fem càrrec de les seves dificultats– i el respecte a la particularitat de cada subjecte. Avalades, doncs, per un discurs científic que sovint es presenta com l'únic discurs autoritzat a l'hora de determinar les necessitats de les persones, passant per sobre de les percepcions que puguin tenir els professionals o els mateixos usuaris, les entitats públiques competents en la protecció a la infància i l'adolescència s'han dotat de models de prevenció i detecció de les situacions de risc en els darrers anys que, si bé proporcionen eines i instruments d'avaluació de tot tipus de variables a fi d'orientar la pràctica professional, de vegades corren el risc d'imposar formes de treball excessivament estandarditzades.

L'aparició de llistes de factors de risc i de factors de protecció, molts d'ells desglossats en observacions adreçades a professionals de tots els àmbits, té certa utilitat a l'hora de valorar les dificultats d'una família i el patiment infantil; al mateix temps, pot ajudar a fer un pronòstic de l'evolució que pot experimentar un cas. Sigui com sigui, és essencial desenvolupar uns indicadors

que permetin conèixer el nivell de benestar o qualitat de vida d'un infant o adolescent (Casas, 2010; Ochaita, Agustín i Espinosa, 2010), entre altres coses perquè la intervenció pública només és justificable en la mesura que contribueix a millorar aquest benestar atenent les seves necessitats. El desenvolupament d'indicadors, però, també té contrapartides. Sens dubte, es corre el risc d'alimentar la lògica dels protocols mentre es disposa una fe cega en les noves tecnologies a l'hora de sistematitzar aquests indicadors. La capacitat dels *softwares* i les aplicacions tecnològiques per proporcionar programes de tractament de dades molt sofisticats els atorga un paper central en la presa de decisions dels professionals, que estan veient com se substitueix el seu criteri per càlculs estadístics. Com és fàcil de preveure, això pot tenir efectes molt perversos. No es pot atribuir un valor predictiu universal a les variables que integren aquests instruments. Tampoc no es pot analitzar la globalitat d'un cas a partir de taules classificatòries des de les quals s'etiqueten les famílies i els comportaments, etc. Les dades, a banda d'acumular-les, s'han de poder interpretar. Per contra, i cal reconèixer-ho, un bon ús d'aquests instruments i indicadors pot ajudar a evitar els excessos d'aquelles actuacions que podrien semblar arbitràries o excessivament dependents de les valoracions i els prejudicis morals dels mateixos professionals si no fossin degudament justificades mitjançant «criteris tècnics» contrastats.

Llistes a Catalunya

En el cas de Catalunya, es disposa de la llista aprovada per l'Ordre BSF/331/2013, de 18 de desembre, per la qual s'aproven les llistes d'indicadors i factors de protecció dels infants i adolescents. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 6530 - 30.12.2013. CVE-DOGC-A-13357044-2013 (disponible a: http://infancia.ccbages.cat/docs/10_llistat_indicadors_factors.pdf). Juntament amb les llistes que aproven les entitats públiques competents en matèria de protecció, es poden trobar a la xarxa múltiples instruments de valoració del risc elaborats per grups de recerca, equips tècnics, etc.

Més enllà de la crítica als protocols i els instruments predictius, el que és cert és que els professionals del camp social tenen el mandat institucional d'atendre i prevenir les situacions de risc social que puguin afectar menors d'edat. Atendre els drets de l'infant significa, tal com sosté Barudy (2006, pàg. 61), que «todas las niñas y todos los niños tienen el derecho de vivir en condiciones y contextos donde sus necesidades puedan satisfacerse». En aquest sentit, i tal com recull el *Protocol marc d'actuacions contra el maltractament a infants i adolescents de Catalunya* de la Generalitat de Catalunya (2017, pàg. 12) –per citar un protocol de referència a la resta del territori–, partir de «les necessitats amplia la percepció del maltractament, sovint limitat a determinades formes de violència física, psíquica o sexual». Les necessitats permeten incloure, doncs, «totes aquelles situacions que, malgrat no tenir una implicació penal o policial evident, constitueixen des del punt de vista de l'infant o de l'adolescent una vulneració als seus drets que suposa un risc per al seu adequat desenvolupament personal».

La recerca sobre bones pràctiques, prevenció i erradicació del maltractament infantil que s'ha dut a terme en els darrers 25 anys ha aportat diferents inventaris de necessitats des d'una perspectiva multidisciplinària. Els professionals,

doncs, han de fonamentar les seves pràctiques des del coneixement d'aquestes necessitats i de les millors mesures per atendre-les donant suport a les famílies. Unes necessitats que posen en evidència la complexitat de la funció parental mentre serveixen de marc per organitzar les intervencions d'ajuda. Basant-se en els estudis previs de Félix López (1995), Barudy (2006) assenyala, per exemple, la satisfacció de les necessitats fisiològiques (necessitats físiques i biològiques) i les necessitats associades al desenvolupament psicosocial (necessitats afectives, cognitives, socials i ètiques). Altres investigadors, en funció del model teòric des del qual s'orienten, han proposat llistes alternatives i altres sistemes de classificació sense que es puguin destacar diferències substancials.

Finalment, les entitats públiques competents han creat els seus propis instruments a fi de garantir més unitat de criteri entre els diferents professionals a l'hora de valorar la gravetat de les situacions de risc i desemparament. El *Protocol marc d'actuacions contra el maltractament a infants i adolescents de Catalunya*, citat anteriorment, estableix una classificació en què es distingeixen les necessitats de caràcter físic/biològic, les necessitats cognitives i les necessitats emocionals i socials. Paral·lelament, la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (DGAIA), organisme que exerceix la protecció i la tutela dels infants i adolescents desemparats a Catalunya, disposa des de l'any 2015 d'una eina de cribratge que permet unificar els criteris i els barems de risc de les diverses situacions que estudien els professionals de serveis socials. D'aquesta manera s'evita que casos similars tinguin declaracions de risc o desemparament diferents. Val a dir, però, que aquesta eina no ha estat exempta de crítiques. La unificació de criteris corre el risc d'ocultar la singularitat de cada cas. Aquesta unificació, que atorga coherència a l'actuació de l'Administració, pot tenir efectes perjudicials sobre els infants i les famílies que són objecte d'avaluació per part dels serveis. La tensió entre uns criteris establerts per l'Administració i la competència professional sempre subsisteix; ara bé, disposar d'uns criteris unificats permet també limitar els biaixos que implica la percepció subjectiva de cada cas per part dels tècnics, de manera que s'afavoreix una mateixa declaració davant de diagnòstics similars.

5. L'acció social i educativa en les famílies

Quan treballen amb famílies, és necessari que els professionals sàpiguen identificar quines són les necessitats dels infants i els adolescents, i quines les conseqüències que pot tenir el fet que no siguin cobertes adequadament. La insatisfacció d'aquestes necessitats és causa de les diferents formes de maltractament, tant en l'àmbit intrafamiliar com en els casos produïts en situacions extrafamiliars.

La cobertura de les necessitats és responsabilitat de la família, com a primer agent socialitzador, sistema i nucli bàsic per al desenvolupament de la infància i l'adolescència; tanmateix, perquè la funció parental d'una família sigui possible, cal el suport de tota la comunitat. Aquest fet, però, no eximeix la responsabilitat de les famílies a l'hora de tenir cura, protegir i educar els seus fills i filles per tal d'assegurar-los un desenvolupament prou sa. Més enllà dels determinants socials que hi ha, els professionals han de poder valorar els efectes que l'acció de l'altre tenen sobre els infants i adolescents, i és que, des d'un punt de vista conceptual –tal com ens va ensenyar l'educador austríac August Aichhorn (2006)–, cal entendre el terme *desemparament* en funció del lloc que ocupa el subjecte menor d'edat en el si del nucli familiar pel que fa a la preocupació de l'altre a l'hora de tenir-ne cura.

La revisió del marc normatiu vigent en matèria d'infància i adolescència es focalitza –tal com hem anat veient– en l'exercici de la «parentalitat positiva». En aquest sentit, es considera que les capacitats parentals fonamentals són, essencialment, les següents: la capacitat de vinculació amb els fills, l'empatia, els models de cria, la competència per crear un entorn lliure de violència, la capacitat de participar en xarxes socials i utilitzar recursos comunitaris, l'existència de xarxes familiars, socials i institucionals, etc. A l'hora d'iniciar, doncs, qualsevol pla de treball amb les famílies, cal tenir en compte les necessitats dels infants i adolescents i aquestes capacitats o competències parentals.

La qüestió que se'ns planteja aquí té a veure amb la nostra posició com a professionals a l'hora de portar a terme el treball familiar. Des del nostre punt de vista, cal manifestar totes les reserves enfront d'aquelles tendències psicopedagògiques que situen els professionals com a especialistes d'un saber expert capaç de reeducar les famílies per tal que s'ajustin a la «bona parentalitat». D'acord amb aquesta perspectiva, l'especialista sap el que ha de fer; és portador de solucions *ad hoc* amb les quals redreçar el que no funciona en els sistemes familiars, proposant pautes de comportament que s'ajustin als ideals de la parentalitat positiva. Es parteix de la convicció que les habilitats parentals es poden entrenar, redirigint les dinàmiques familiars a partir del coneixement previ de les variables en joc. Sabem, però, que els comportaments de les per-

sones no responen a lògiques causals lineals, i per això és tan difícil abordar l'acció socioeducativa amb les famílies, que cal entendre sempre com un procés (Ubieto, 2012a).

Cal evitar, doncs, les ofertes de treball fonamentades en models simplistes i reduccionistes; unes ofertes que, sovint, ens aboquen a intervencions poc fonamentades, un «fer per fer» que ni tan sols aconsegueix calmar l'angoixa que senten molts professionals davant la gravetat de les situacions familiars que han d'afrontar. Alhora, cal evitar també la identificació amb els ideals que el mateix sistema imposa. Al llarg d'aquest treball hem vist el paper central que ocupa l'exercici de la parentalitat positiva en el marc normatiu, que s'afegeix a la influència actual entorn de la hiperpaternitat, un model de criança que ha convertit els fills en el centre més absolut de la vida familiar (Millet, 2016). Els efectes no es deixen sentir només en uns pares que busquen receptes que els permetin assolir els models ideals de la bona parentalitat, autoexigits fins a la sacietat per controlar i sobreprotegir els fills, sinó en «infàncies hiper» (hiperpautades i hiperactivades, etc.), amb la clínica que les acompanya, símptoma incontestable del seu fracàs (Ubieto i Pérez Álvarez, 2018).

Finalment, cal allunyar-se de qualsevol actitud omnipotent. L'objectiu del treball sociofamiliar no és assolir la normalització d'una situació. La societat pot propugnar els seus estàndards de normalitat, però no poden servir-nos per fer judicis de valor sobre la vida dels altres. Tothom escapa d'aquests estàndards; sempre hi haurà una resta inassimilable que ningú no pot acabar de controlar ni reeducar, per més obstinació que es posi en el desenvolupament de programes que pretenen modificar patrons de comportament mitjançant l'aplicació de fórmules *prêt-à-porter*. Trencar amb aquest ideal d'omnipotència permet relativitzar les exigències sempre inassolibles d'aquests estàndards i entendre que només podem ajudar les famílies a anticipar-se a les desorganitzacions que tenen lloc de manera repetida al llarg del seu cicle vital (Ubieto, 2012b). Proposar la separació del nucli familiar d'un infant o adolescent permet anticipar, molt sovint, estats crítics de desorganització i evitar solucions més traumàtiques, així com superar situacions de cronicitat.

No ho podem fer tot ni ho podem preveure tot, però allà on hi hagi factors de risc psicosocial, o la vulnerabilitat dels infants i adolescents sigui alta, o les famílies tinguin unes capacitats parentals molt limitades, etc., cal oferir un acompanyament social i educatiu per tal de plantejar uns objectius que, consensuats amb les mateixes famílies, situïn una intencionalitat que inclogui diverses vies per assolir-los. Els professionals poden esbossar un pla de treball, fer una oferta social i educativa que compti amb la participació i corresponsabilitat dels pares o guardadors, un compromís que ha de permetre assenyalar sempre un límit, el límit del patiment –sovint invisible– de la infància desempaada.

Bibliografia

- Aichhorn, A.** (2006). *Juventud desamparada*. Barcelona: Gedisa Editorial.
- Barudy, J.; Dantagnan, M.** (2016). *Los buenos tratos a la infancia. Parentalidad, apego y resiliencia*. Barcelona: Gedisa.
- Bossé, B.; Solé Blanch, J.** (2017). *Análisis de la práctica profesional. Un lugar para pensar*. Barcelona: Editorial UOC.
- Bourdieu, P.** (1999). *La miseria del mundo*. Madrid: Akal.
- Bowlby, J.** (1993). *El vínculo afectivo*. Barcelona: Paidós.
- Casas, F.** (2010). «Indicadores sociales subjetivos y bienestar en la infancia y adolescencia». A: Unicef España. *Propuesta de un sistema de indicadores de bienestar infantil en España* (pàg. 34-51). <https://www.unicef.es/sites/unicef.es/files/Indicadores_Bienestar_INF.pdf>
- Donzelot, J.** (1998). *La policía de las familias*. Valencia: Pre-Textos.
- Freud, S.** (2006). «Prefacio». A: A. Aichhorn. *Juventud desamparada* (pàg. 23-25). Barcelona: Gedisa Editorial.
- Kant, I.** (1983). *Pedagogía*. Madrid: Akal.
- Llei 14/2010, del 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència.
- Llei orgànica 8/2015, de 22 juliol, de modificació del sistema de protecció a la infància i a l'adolescència.
- Llei 26/2015, de 28 de juliol, de modificació del sistema de protecció a la infància i l'adolescència.
- López, F.** (1995). *Necesidades de la infancia y protección infantil*, vol. 1 i 2. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales.
- Lozano, A.** (2015). «Cuestiones éticas en la intervención con familias y menores». *Cuadernos de Trabajo Social* (vol. 28, núm. 1, pàg. 127-136). <http://dx.doi.org/10.5209/rev_CUTS.2015.v28.n1.45727>
- Mayoral, J.** (2009). «Ètica en els serveis socials: infància i adolescència». *Papers d'Acció Social* (núm. 8). Generalitat de Catalunya. Departament d'Acció Social i Ciutadania.
- Mayoral, J.** (2011). *El sistema de protecció a la infància i l'adolescència en la Llei 14/2010, de 27 de maig, de drets i oportunitats en la infància i l'adolescència*, versió 1. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Treball, Afers Socials i Famílies. <http://treballiaferssocials.gencat.cat/web/.content/03ambits_tematics/07infanciaiadolescencia/temes_relacionats/sistema_proteccio_ldoia.pdf>
- Millet, E.** (2016). *Hiperpaternidad*. Barcelona: Plataforma Editorial.
- Núñez, V.** (coord.); **Tizio, H.; Medel, E.; Moyano, S.** (2010). *Encrucijadas de la educación social. Orientaciones, modelos y prácticas*. Barcelona: Editorial UOC.
- Ochaita, E., Agustín, S.; Espinosa, M. Á.** (2010). «Indicadores de bienestar infantil: la teoría de derechos y necesidades de la infancia como marco teórico y organizativo». A: Unicef España. *Propuesta de un sistema de indicadores de bienestar infantil en España* (pàg. 52-66). <https://www.unicef.es/sites/unicef.es/files/Indicadores_Bienestar_INF.pdf>
- Protocol marc d'actuacions contra el maltractament a infants i adolescents de Catalunya* (2017). Generalitat de Catalunya. Departament de Treball, Afers Socials i Famílies. Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència.
- «Recomendación 19 del Comité de Ministros del Consejo de Europa a los Estados Miembros sobre Políticas de Apoyo al Ejercicio Positivo de la Parentalidad». Rec (2006)19.
- Rendueles, C.; García, S.** (2017). «De la invención de lo social a la ciudad asediada». *Cuadernos de Trabajo Social* (vol. 30, núm. 2, pàg. 273-284). <<http://dx.doi.org/10.5209/CUTS.56352>>

Richmond, M. E. (1995). *El caso social individual: el diagnóstico social*. Madrid: Talasa Ediciones.

Rodríguez-Berrio, A.; Mosteiro A.; Sobremonte de Mendicuti, E. (2017). «Claves del éxito o fracaso de la preservación familiar en Bizkaia: la voz de los profesionales». *Revista Española de Sociología* (vol. 26, núm. 3 Supl., pàg. 41-57). (Doi: 10.22325/fes/res.2017.34.)

Ubieto, J. R. (2012a). «La acción socioeducativa en el trabajo con familias». A: E. Bretones (coord.). *Familia y educación social. Un encuentro necesario* (pàg. 15-86). Barcelona: Editorial UOC.

Ubieto, J. R. (2012b). *La construcción del caso en el trabajo en red. Teoría y práctica*. Barcelona: Editorial UOC.

Ubieto, J. R.; Pérez, M. (2018). *Niñ@s hiper. Infancias hiperactivas, hipersexualizadas, hiperconectadas*. Barcelona: Ned Ediciones.